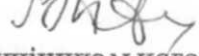

19.10.2001р.

ПАЛАМАРЧУК В.О.
 професор Академії муніципального
 управління, д.е.н.

СЕМЕНЕНКО Т.О.
 доцент Української академії банківської
 справи, к.е.н.

ПРО СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВУ СПРЯМОВАНІСТЬ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАРОДНОГОСПОДАРСЬКОГО РОЗВИТКУ

Досвід світового співтовариства свідчить про зростаючий вплив екологічних проблем на шляху розвитку економіки індустріально розвинутих країн свідчить про поглиблення процесу адаптації світової економічної діяльності до зрослих екологічних вимог. Існуючі природоохоронні стандарти накладають свій відбиток на діяльність виробників товарів та послуг, ділових кіл, міжнародних економічних організацій, на світову торгівлю і торгову політику держав, кон'юнктуру світових товарних ринків, напрямки інвестицій, хід міждержавних переговорних процесів з найважливіших питань міжнародного життя і т.ін.

Процес пристосування (адаптації) економічного життя світового співтовариства до екологічних вимог — це реалія сьогодення. Значення цих вимог, за всіма відомими прогнозами фахівців, зростатиме, і це необхідно всебічно враховувати в контексті активної і виваженої інтеграції економіки України в систему міжнародних економічних відносин, світогосподарських зв'язків у цілому. Щоб зайняти гідне місце у світовому співтоваристві, наша країна неминуче має орієнтуватися на норми і правила, юридичні засади, що формуються у всесвітньому господарському механізмі і котрі органічно пов'язані з охороною навколишнього природного середовища, його оптимальним використанням і відтворенням потенціалу природи.

Окреслена проблема виходить далеко за національні кордони, має глобальне значення, вимагає інтегральних зусиль держав незалежно від пануючого в них суспільно-політичного ладу. Ця проблема повною мірою стосується і нашої держави, що обрала шлях демократії і прогресу, входження у систему світогосподарських зв'язків на правах рівноправного партнера. І з огляду на це, інтеграція України у світову економічну систему вимагає невідкладної адаптації існуючого правового і господарського механізму як для плідного співробітництва, так і, водночас, для захисту своїх національних інтересів. Особливо важливого значення набуває питання якомога кращого урахування екологічного чинника за умов інтенсифікації інвестиційної діяльності. З одержанням права зов-

нішньоекономічної діяльності всіма суб'єктами господарської діяльності різних форм власності виникла реальна небезпека появи на українському ринку товарів і технологій, витиснутих з території інших країн з екологічних причин. Наглядним і досить «прозорим» прикладом цієї небезпечної тенденції є широкомасштабна поставка в Україну і, в той же час, накопичення на території практично усіх її областей низькоякісних добрив і гербіцидів, утилізація яких вимагає значно більше коштів, ніж на їхню закупівлю. А поки що вони зберігаються в непридатних місцях, отруюючи все живе навколо себе на великих площах, стаючи прижиттєвим пам'ятником користолюбству та байдужості. Тому, поряд із створенням сприятливих політичних, економічних і соціальних умов для притоку іноземних інвестицій у вітчизняну економіку, повинна бути сформована достатньо ефективна система захисту від подальшого нарощування техногенного навантаження на навколишнє середовище.

Процес приватизації, що проходить у цей час в Україні, дає досить сприятливу можливість поліпшити екологічні характеристики великого числа суб'єктів виробничої діяльності і навіть цілих секторів, галузей, функціональних підрозділів економіки. Приватизація, зокрема, дозволяє краще розв'язувати протиріччя, (суперечності), що виникають (можуть виникнути) у тих випадках, коли держава одночасно виконує функції з екологічного регулювання і виступає як власник регульованих підприємств. Поряд із такими традиційними задачами політики в процесі приватизації, як одержання прибутків від продажу підприємств, забезпечення нормальної зайнятості працездатного населення у загальнодержавному масштабі, модернізація підприємства новим власником, сприяння регіональному економічному розвитку, очікування податкових надходжень у майбутньому, ця політика повинна включати й цілісну систему заходів щодо вдосконалення природоохоронної діяльності і раціонального природокористування. Екологічні аспекти мають бути адекватно відбиті в законодавчих і нормативних актах нашої держави щодо приватизації й іноземного інвестування. Загальнодержавні заходи стосов-

но охорони і раціонального використання довкілля повинні зайняти в типових приватизаційних документах таке ж важливе місце, як і діяльність держави, її виконавчих органів щодо зайнятості населення, податків, одержання прибутків і т.ін.

Покажемо для України в цьому випадку є досвід країн Центральної і Східної Європи, східних земель Німеччини, республік колишнього СРСР, набутий ними в процесі досить складного і суперечливого переходу від системи централізованого планового господарювання до ринкової економіки, одним із найважливіших компонентів якої стала приватизація підприємств, що раніше знаходилися в державній власності. Цей процес проходив за умов тривалого і важкого економічного спаду, що супроводжувався високими темпами інфляції і зростання рівня безробіття. Політична рішучість рухатися якомога швидшими темпами в напрямку до здорової ринкової економіки разом із суворими бюджетними обмеженнями, що зумовлені гострим бюджетним дефіцитом, заохочують уряд прискорювати процес приватизації. За цих умов виникає (може виникати) реальна небезпека ігнорування, «не помічання», так би мовити, існуючих природоохоронних проблем або ж, навпаки, встановлення надмірно жорстких обмежень в інтересах охорони навколишнього середовища, які можуть стати стримувальним, гальмуючим чинником щодо потенційних інвесторів у випадку можливості придбання ними екологічно небезпечних підприємств. Як відомо у різних країнах ця проблема вирішувалась не за одним сценарієм, мала свою специфіку розв'язання. Так, Законом про структуру природоохоронної діяльності від 29 червня 1990 року новим землям Німеччини була надана практична можливість звільнення від відповідальності за екологічну шкоду, заподіяну до 1 липня 1990 року в результаті господарської діяльності. Звільнення від такої відповідальності надавалося після оцінки інтересів покупця екологічно небезпечного підприємства та громадськості щодо стану навколишнього середовища [1]. На відміну від Німеччини, у Польщі лише в лютому 1993 року була підписана угода між усіма установами, що брали участь у приватизаційному процесі, про створення постійної міжміністерської групи з екологічних питань приватизації основних засобів виробництва. Причина полягала в тому, що для великої кількості підприємств не знайшлося покупців, хоча спочатку більшість потенційних інвесторів проявила до них інтерес, згодом можливі інвестори відмовилися від цієї ідеї через існуючі досить непрості екологічні проблеми. При укладенні договору про приватизацію передбачається виділення окремого розділу, що визначає відповідального за існуючий стан навколишнього середовища і юридично регламентує дотримання екологічних вимог у постприватизаційний період [2].

Можливі й інші шляхи розв'язання цієї проблеми. Скажімо, в Естонії, де було створено приватизаційне агентство, використовується інший підхід, котрий можна розглядати як компромісний між підходами, застосовуваними в Німеччині та Польщі: тут розроблена стандартна форма договору, відповідно до якої Естонське приватизаційне агентство, діючи від імені Естонської республіки, звільняє покупця від економіко-правової відповідальності за екологічну шкоду, нанесену (заподіяну) третій стороні в результаті господарської діяльності, і від витрат, пов'язаних із ліквідацією такого забруднення, якщо це забруднення буде виявлено протягом п'ятилітнього періоду з дати передачі власності [1].

Світова практика накопичила вже безліч прикладів вирішення цих проблем, однак, на нашу думку, пряме впровадження, втілення в життя зарубіжного досвіду в процес приватизації в Україні без урахування її соціально-економічного й екологічного становища може тільки поглибити існуючу еколого-економічну кризу, що носить системний і хронічний характер. Варто врахувати й ту обставину, що нині плата за забруднення втратила стимулююче значення для підприємств в Україні. Це пояснюється (зумовлюється) тим, що визначення розміру плати знаходиться фактично в руках самих же підприємств. При цьому рівень забруднення визначається заздалегідь, виходячи з попереднього плану випуску продукції, установленому до 1 червня попереднього року. І тому зміни в обсягах продукції, її асортименті, видах та якості застосовуваної сировини, матеріалів, палива, що безпосередньо впливають на обсяг та характер забруднення, фіксуються тільки в інтересах підприємства *по часу простою того або іншого виробництва*. До того ж, стягнення штрафної плати відбувається з великим запізненням відносно часу фактичного забруднення, у зв'язку з чим інфляція значною мірою знецінює їхній розмір, а компенсаційне індексування теж запізнюється і не відповідає масштабам нанесеної матеріальної шкоди. Така ситуація ускладнюється ще й відсутністю в розпорядженні природоохоронних служб сучасного контрольного устаткування, що дозволило б своєчасно виявляти наднормативні забруднення. Об'єктивно виникає запитання: хто ж має «розрубати» цей зловісний «гордієвий вузол»? Може, держава?

Тим часом, пряме покладання економіко-правової відповідальності за забруднення навколишнього середовища на державу і проведення очисних заходів за рахунок державного бюджету, як показала реальна практика нашого господарювання, за умов соціально-економічної кризи і великого спаду промислового виробництва в Україні є нереальним. Починаючи з 1994 р., у Державному бюджеті України виді-

лена окрема стаття «Охорона навколишнього природного середовища», що стало позитивним кроком у плані акумулювання загальнодержавних коштів для фінансування природоохоронних заходів. Але, як і раніше, за умов адміністративної системи керування господарським життям, розпорядником коштів залишається Мінфін, а Мінекобезпеки залишається лише скромно погоджувати напрямки їх використання з іншими міністерствами та відомствами. Зазначеному відомству часто-густо доводиться терпляче чекати того, що йому дадуть від «суспільного пирога». Частка ця не викликає ентузіазму. На 1994 р. державні витрати по статті «Охорона навколишнього природного середовища і ядерна безпека» були передбачені в розмірі 1 638 000 млн. крб., що склало 0,341% до валового національного продукту, а в 1995 році – 6 066,1 млрд. крб., що склало вже тільки 0,133% до ВВП [9]. В наступні три роки ситуація не поліпшувалася, як кажуть, зберігався «статус кво». Але навіть ці виділені, більш ніж скромні кошти, не доходять в повному розмірі за призначенням, а є лише декларацією про наміри. Так, наприклад, з виділених з державного бюджету в 1996 році 95,7 млн. грн. фактично було профінансовано тільки 26,2 грн., що становило тільки біля 27% від запланованих [10]. Так що, як говориться, коментарі зайві. За кордоном цей показник виглядає таким чином [3]:

Країна	Сума, млн. дол. США	% до ВВП
Данія	1237	1,9
Німеччина	14424	1,7
США	80446	1,6
Швеція	1948	1,5
Швейцарія	1891	1,5
Великобританія	8837	1,4
Польща	960	1,4
Японія	26035	1,3
Нідерланди	2254	1,3
Австрія	1130	1,3
Франція	7746	1,1

Урахування екологічного чинника в процесі приватизації покликане розв'язати протиріччя, що полягає в необхідності вдосконалення природоохоронної діяльності при одночасному поліпшенні стану навколишнього середовища й недопущенні неприйнятних (небажаних) для майбутніх власників матеріальних витрат. До початку приватизації підприємства, поки права власності знаходяться в державі, можливо варто з'ясувати причини і ступінь виникнення екологічної кризи на кожному конкретному підприємстві і практично вирішити питання про міру і методи відповідальності всіх причетних.

Розв'язання питання про компенсацію природоохоронних витрат і (або) сприяння в подоланні цієї проблеми має відбуватися індивідуально, в залежності від масштабів підприємств, методів приватизації, екологічної ситуації в регіоні, реальної і потенційної небезпеки приватизованого підприємства, а також на підставі результатів проведеного екологічного аудиту. Скажімо, на підставі висновку екоаудитора вирішення конкретної екологічної проблеми, наприклад, перевищення кількості або концентрації окремого забруднюючого інгредієнту, можна досягти різноманітними, часто альтернативними шляхами. В залежності від ступеня радикальності рішення, котре потрібно прийняти, і гостроти існуючої екологічної проблеми (небезпеки), їх умовно можна ранжувати таким чином:

- проведення системи організаційних заходів і підвищення рівня (якості) контролю за веденням технологічного процесу і роботою природозахисного устаткування та споруд;
- ремонт, реконструкція або модернізація основного технологічного і природоохоронного обладнання;
- зміна технологічного процесу (процесів), впровадження більш прогресивних технологій, заміна малопродуктивних видів сировини і вхідних матеріалів;
- зняття з виробництва або ж суттєве обмеження, зменшення випуску окремих видів продукції в зв'язку з їх реальною чи потенційною небезпекою для навколишнього природного середовища, рослинного і тваринного світу і здоров'я людини;
- закриття підприємства з його наступним перепрофілюванням у зв'язку з великою екологічною небезпекою і неможливістю вирішення проблеми іншим доступним шляхом.

Звичайно, для кожного конкретного підприємства методи (шляхи) вирішення екологічних проблем індивідуальні, що залежать, у першу чергу, від фінансово-економічного становища, але, у будь-якому випадку, вони мають бути екологічно й економічно виправданими. Тобто, інакше кажучи, реалізація природоохоронних заходів загальнодержавного масштабу, що супроводжується вкладенням капітальних асигнувань у розробку, виробництво або придбання сучасного устаткування, впровадження прогресивних технологій, повинні принести сумарний економічний ефект за рахунок планового (планомірного) зниження поточних екологічних платежів, плати за використання природних, енергетичних і матеріальних ресурсів, запобігання платежів за понадлімітне забруднення навколишнього середовища і відшкодування народногосподарських збитків від екологічних катастроф. Тому вибір методів (шляхів) вирішення реальної екологічної проблеми доцільно

здійснювати в контексті загальної стратегії розвитку підприємства, комплексно враховуючи всі зміни на макро- і мікрорівнях.

Основними критеріями вибору способів вирішення існуючої екологічної проблеми можуть бути:

- фінансово-економічне становище нового власника, що дозволяє реалізацію необхідних природоохоронних заходів;
- методи приватизації, роздержавлення майна;
- характер спрямованості, наукове обґрунтування ефективності постприватизаційної діяльності підприємства;
- інвестиційна привабливість приватизованого підприємства та потенційна його прибутковість (рентабельність).

Звичайно, для будь-якого підприємства було б доцільно віддати перевагу розв'язанню існуючих екологічних проблем шляхом повної заміни застарілого обладнання, широкомасштабного впровадження прогресивних технологій, налагодження повної рециркуляції відходів, зниження матеріало- та енергоємності, відмови від застосування екологічно небезпечних сировинних та комплектуючих матеріалів. Але, як показує світовий досвід, реальне здійснення таких заходів у повному обсязі цілком залежить від фінансово-економічного становища і може бути реалізоване лише поетапно. На сьогодні це є доступним лише невеликій кількості підприємств, компаній, корпорацій. А в умовах важкої фінансово-економічної кризи України це може перетворитися в далеку, віддалену на багато років перспективу. Тому так важливо науково обґрунтувати черговість розробки і реалізації природоохоронних заходів, які зможуть у найкоротші терміни позитивно позначитися на змінах стану навколишнього природного середовища, його флори і фауни, на зниженні рівня і масштабів захворюваності населення і, отже, привести до зменшення екологічних платежів, платежів за використання природних, матеріальних та енергетичних ресурсів, скорочення чи, навіть в кінцевому підсумку, усунення платежів за шкоду, що може бути заподіяна навколишньому середовищу, зокрема, живій природі, внаслідок наднормативних викидів і скидань.

Продовжуючи далі розмову в цьому ракурсі, зазначимо, що для різних промислових підприємств, які випускають схожу продукцію за аналогічними технологіями, вибір необхідних природоохоронних заходів і черговість їх реалізації повинні бути суворо індивідуальні. Це може бути пов'язано з географічним місцем розташування підприємства (віддаленість від населених пунктів, джерел сировини, річок, що протікають у цьому регіоні і т.і.), з економічним станом (вплив фінансово-економічного стану на розвиток регіону), з впливом на екологічну ситуацію в регіоні підприємства, що працює в робочому та аварійному режимах.

Але може потенційно виникнути ситуація, коли прагнення кожного забруднювача до мінімізації власних екологічних витрат призведе до того, що забруднення понизиться (зменшиться) до такого рівня, коли подальше скорочення його рівня коштуватиме стільки ж, скільки складає додатковий збиток від забруднення. Тому для конкретного підприємства буде економічно недоцільним зменшення величини забруднення, оскільки вартість очистки може бути більшою, ніж величина збитку. Одним із головних критеріїв оцінки природоохоронної діяльності підприємства є її екологічна ефективність — такий процес одержання результатів, який дозволяє досягати поставлених виробничих цілей при мінімізації витрат матеріальних, фінансових та природних ресурсів, а відтак — і суттєво зменшити навантаження на навколишнє середовище.

Позитивну роль у цьому процесі може відіграти приватизація. Зупинимося на цьому аспекті проблеми, яка розглядається. Відомо, що об'єкти приватизації класифікуються в залежності від балансової вартості основних виробничих фондів та якісних ознак і, відповідно, підрозділяються на п'ять груп [4]. Згідно із Законом України «Про приватизацію майна державних підприємств» [5] у процесі приватизації застосовуються наступні способи:

- викуп об'єктів малої приватизації товариствами покупців, створеними працівниками цих об'єктів;
- викуп державного майна за альтернативним планом приватизації;
- викуп державного майна, зданого в оренду з викупом;
- викуп державного майна, зданого в оренду;
- продаж державного майна на аукціоні;
- продажі вказаного майна за некомерційним і за комерційним конкурсами а, також, продаж із відстрочкою платежу;
- продаж акцій відкритих акціонерних товариств.

Складовою частиною методичного забезпечення приватизаційного процесу є Методика оцінки вартості об'єктів приватизації. Розробка цієї Методики та її подальше удосконалення умовно охоплюють три періоди здійснення державної політики, спрямованих на надходження доходів від приватизації майна державних підприємств у державний бюджет. З урахуванням цього, відрізняються один від одного окремі методичні документи, що були прийняті Урядом України. Так, Методика оцінки вартості об'єктів приватизації й оренди, що була затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 1992 року №522, Методика оцінки вартості об'єктів приватизації, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 8 вересня 1993 року №717, а також Методи-

ка оцінки вартості об'єктів приватизації, що була схвалена аналогічною постановою Кабінету Міністрів України від 18 січня 1995 року №36 досить не схожі з діючою Методикою оцінки вартості об'єктів приватизації, затвердженою Кабінетом Міністрів України 15 серпня 1996 року (№961).

Ринкова вартість підприємства визначається виходячи з трьох основних складових, а саме: вартості цілісного майнового комплексу, потенційної прибутковості підприємства, величини попиту і пропозиції.

Зарубіжний і вітчизняний досвід показує, що екологічний стан підприємства, його реальний і потенційний вплив на навколишнє природне середовище та здоров'я населення певним чином відбивається і на ринковій вартості підприємства, і має знайти вартісне вираження її основних складових. Очевидним є і те, що екологічний чинник повинен враховуватися при визначенні кінцевої вартості цілісного майнового комплексу, а також і при обчисленні потенційної прибутковості приватизованого підприємства, тому що величина, яка залежить від попиту і пропозиції є інтегральним (узагальнюючим) показником усіх переваг і хиб об'єкта і визначається безпосередньо в процесі комерційного конкурсу або ж аукціону.

Урахування екологічного чинника при проведенні експертної оцінки цілісного майнового комплексу може впливати певною мірою на остаточну вартість об'єкта. Це може бути досягнуто введенням додаткових коефіцієнтів, що враховують такі конкретні показники як: забезпеченість природозахисним устаткуванням і очисними спорудами, реальну екологічну небезпеку для регіону і т. ін. Але цей вплив обмежується, коли експертна оцінка підприємства нижча за оцінку, отриману відповідно до діючої Методики. У цьому випадку оцінка об'єкта не проводиться. Отже, при оцінці низькорентабельних підприємств із високим рівнем зносу устаткування, що є потенційним джерелом техногенної небезпеки для навколишнього природного середовища, екологічний чинник практично повністю не враховується.

Основним напрямком досягнення ритмічної стабільної діяльності підприємства в постприватизаційний період є організація виробництва конкурентоздатної продукції і суттєве підвищення її рентабельності. Така стабільність може досягатися різноманітними шляхами, які умовно, як уявляється, можна класифікувати таким чином:

- структурно-управлінське реформування підприємства зі збереженням існуючих на момент приватизації видів продукції, що виробляється ринками сировини та збуту продукції;
- відновлення і обґрунтоване розширення асортименту продукції на основі існуючих технологій і матеріалів з урахуванням зміни

кон'юнктури ринків збуту — «краще не зробити, ніж не продати»;

- організація випуску традиційного асортименту продукції, збільшення його масштабів та поширення і відновлення на основі застосування нових сучасних технологій, більш якісних матеріалів, продуктивнішого устаткування;
- перепрофілювання, переорієнтація підприємства, спрямування на випуск нової продукції.

У залежності від характеру постприватизаційної діяльності можна пропонувати й деякі більш конкретні механізми урахування екологічного чинника в процесі приватизації:

- створення цільового фонду для вирішення невідкладних екологічних проблем, утвореного шляхом включення їхньої вартості в ціну приватизованого об'єкта;
- зменшення величини вартості підприємства на суму уникнутого збитку (фактичного і потенційного), що наноситься навколишньому середовищу, узаконивши обов'язковість виконання необхідних природоохоронних заходів у зазначені терміни в комплексі зі здійсненням технічного перетворення підприємства в цілому.

Як на нашу думку, пропоновані механізми, звичайно, не можуть вичерпати увесь арсенал заходів науки і практики щодо віднаходження шляхів оптимізації врахування екологічного фактора у приватизаційному процесі. При реформуванні великих промислових підприємств може мати місце одночасне використання таких, скажімо, різноманітних методів, як закриття нерентабельних виробництв, припинення випуску окремих видів продукції внаслідок відсутності надійних ринків сировини і збуту, організація випуску нових видів продукції шляхом створення спільних підприємств і т.ін. Вирішення екологічних проблем повинно йти в контексті з якісними змінами діяльності підприємства в постприватизаційний період, а не ставати додатковим тягарем для суб'єкта господарювання. Це, як на наш погляд, може бути досягнуто сприянням у вирішенні існуючих екологічних проблем при збереженні на підприємстві в недалекому майбутньому виробництва традиційної продукції на основі існуючих технологій, матеріалів, сировини шляхом залучення додаткових фінансових коштів для реалізації конкретних невідкладних природоохоронних заходів. Джерелом фінансування може стати цільовий екологічний фонд, створений за рахунок збільшення приватизаційної вартості підприємства.

Зазначена можливість є не такою вже далекою від реальної дійсності, як свідчать окремі наукові дослідження зазначеної проблеми. Так, аналіз конкретних промислових підприємств Сумської і Чернігівської областей показав, що практична реалізація природоохоронних заходів

може призвести до зростання загальної вартості основних фондів природоохоронного призначення на 50-100%, що спричинить збільшення вартості основних виробничих фондів на 2-3%. Це, у свою чергу, підвищить вартість цілісного майнового комплексу в межах 1-2%. Проте суттєвого впливу на ринкову вартість підприємства такі зміни не викличуть, а навпаки — вони можуть навіть сприяти збільшенню числа потенційних покупців, сприяти реальному вирішенню існуючих екологічних проблем, а також і мінімізації ймовірності екологічних катастроф у майбутньому.

Важливим потенційно можливим стимулюючим чинником реалізації екологічних вимог і стандартів у ході технічного переозброєння підприємства є зменшення вартості приватизованого підприємства на величину, що відповідає уникнутому екологічному збитку, який завдається навколишньому середовищу, здоров'ю населення регіону, республіки в цілому. Розмір екологічної шкоди конкретного досліджуваного підприємства може практично визначитися на підставі результатів проведеного екологічного аудиту і має враховувати не тільки величину поточних екологічних платежів за викиди і скидання забруднюючих речовин у межах встановлених лімітів і наднормативних забруднень, але і величину потенційного збитку, що може бути заподіяний навколишньому середовищу при виникненні аварійної ситуації на різних стадіях технологічного процесу. Для об'єктивної оцінки розміру потенційної шкоди доцільно враховувати не тільки ступінь впливу на стан довкілля в умовах жорсткої соціально-економічної кризи в Україні, що супроводжується значним скороченням обсягів виробництва, а й значення прямого і опосередкованого впливу на навколишнє середовище за умов досягнення проектних виробничих потужностей з урахуванням забезпеченості і роботоздатності природоохоронного обладнання та споруд.

Тут, звичайно, не можна не брати до уваги, що такі заходи, з одного боку, можуть зменшити надходження в державний бюджет коштів від приватизації конкретного промислового підприємства, але, з іншого — послужать дієвою превентивною мірою для запобігання (попередження) техногенних аварій і екологічних катастроф і великих витрат з боку суспільства для подолання їх важких наслідків. Застосування розглянутих підходів щодо урахування екологічного чинника в процесі приватизації промислових підприємств в Україні може, як уявляється, сприяти не тільки реалізації унікальної, так би мовить, практичної можливості поліпшення екологічних параметрів великого числа суб'єктів виробничої діяльності і зменшення, тим самим, уже непо- сильного для довкілля, живої природи нашої

країни техногенного навантаження, а й загальному оздоровленню економіки. В даному разі реалізація оптимальних природоохоронних заходів із гарантованим фінансуванням спричинить не тільки завантаження відповідних функціональних підрозділів конкретного підприємства, але й звернення до послуг не достатньо залученого в цей час науково-дослідного потенціалу, розміщення замовлень на конкурсній основі на інших спеціалізованих підприємствах. Крім того, при здійсненні технічного переозброєння промислових підприємств виникає пряма зацікавленість нових власників у реалізації екологічних програм за рахунок коштів, отриманих від можливого зменшення вартості приватизованого підприємства і спрямованих на досягнення економічних вигод за допомогою мінімізації екологічних витрат у майбутньому. Такий підхід сприятиме збереженню і збільшенню робочих місць із гарантованою оплатою за вироблену продукцію в усіх галузях промисловості і у сфері науки, подоланню кризи неплатежів, своєчасній сплаті податків у бюджет та встановленню економічної стабільності в Україні.

Змушені все ж констатувати, що розглядуваний нами комплекс проблем еколого-економічного регулювання при побудові цивілізованого механізму ринкового господарювання органічно пов'язується з аудитом, зокрема з екологічним аудитом. Тому не повинно мати місце риторичне запитання: бути чи ні екологічному аудитові в екологічних просторах України, в її правовому полі? Чи потрібен екологічний аудит молодій демократичній Україні? Чи має він право на життя, на громадянський статус у системі життєвих цінностей? Відповідь напрошується сама по собі: конче потрібен нам цей феномен господарювання, фінансової інженерії. Спробуємо поділитися з читачем нашими міркуваннями щодо цього, не претендуючи на виключну істину.

На сучасному етапі розвитку економіки України за умов соціально-економічної кризи питання природоохоронної діяльності ще не зайняли належного місця в реформуванні народногосподарського комплексу. Скоріше за все, вони практично зводяться до декларування намірів. Тим часом, світовий досвід господарювання свідчить про нерозривність вирішення економічних і екологічних проблем, а також про неможливість нехтування природоохоронними питаннями для досягнення високого рівня економічного і соціального розвитку суспільства. Це, у першу чергу, пов'язане з невиправдано високою концентрацією на території України екологічно небезпечних галузей промисловості, високим ступенем урбанізації й існуванням потужних промислових агломерацій, малоприсаєднаних для життєдіяльності людини.

Наведемо деякі факти. Скажімо, індустріальну основу економічного потенціалу України презентують 8848 промислових підприємств, із котрих 2905 — підприємства важкої промисловості [10]. Більшість з них функціонуватимуть ще десятки років, тим самим робитимуть прямий і опосередкований шкідливий вплив на населення, економіку і природу, суттєво «сприяючи» їх широкомасштабній деградації. Щорічно промисловими підприємствами і транспортом України викидається близько мільйона тонн забруднюючих речовин, що складає 150 кг у розрахунку на кожного її мешканця. А у водні басейни щорічно скидається понад 14 млрд. м³ стічних вод або майже 300 тис. літрів у розрахунку на кожного мешканця. Лише у 1996 року у водойми України потрапило 1822 тис. тонн сульфатів, 2136 тис. тонн азотидів, 58,5 тис. тонн нітратів і 23,5 тис. тонн злоту, а концентрація в них солей важких металів і фенолів на декілька порядків перевищувала гранично допустимі норми [10].

Слід сказати й про те, що застарілі основні фонди природоохоронного призначення, які відслужили свій термін, не витримували виробничого ритму і часто виходили із ладу. Це було причиною залпових скидань і екстремально високого забруднення довкілля, живої природи. У 1995 році органами Міністерства охорони навколишнього природного середовища і ядерної безпеки України зафіксовані 303 випадки залпових аварійних забруднень природного середовища, що в 1,7 раза більше, ніж у 1994 році. Екологічна шкода від них оцінюється у 277,5 млрд. крб, причому більше 95% склав збиток, нанесений водним ресурсам країни [9]. У подальші роки екологічна ситуація істотно не поліпшилася. Деякі покращання цієї ситуації було зумовлено хронічними простоями переважної частини індустрії нашої держави. Але зауважимо, подібна ситуація лише тимчасово «відсунула», але не зняла з порядку денного гостроти проблеми.

Усього в Україні накопичено 23-25 млрд. тонн різноманітних твердих відходів, що поглинули майже 160 тис. гектарів земельних угідь. Модуль техногенного навантаження на одиницю площі складає 41391 тонн/км, а на одного мешканця — 480 тонн. Для порівняння зазначимо, що в Російській Федерації цей показник складає відповідно 4100 і 486. Отже, техногенне навантаження на одиницю площі в Україні в 10 разів перевищує цей показник по Росії, що відносить Україну до розряду однієї з найбільш техногенно забруднених і, отже, екологічно напружених країн. Порівняння з передовими країнами світу в цьому плані просто не коректно, тому що в США, Німеччині, Франції, Англії, Японії утилізація промислових відходів здійснюється на 65-80% поточного виходу. Сумарний рівень техногенного забруднення те-

риторії України, наприклад, у 3,2 рази вищий, ніж у 12 країнах ЄЕС, разом узятих [9].

Таке важке екологічне становище поглиблюлося і у зв'язку із загальними змінами економічної обстановки в Україні: руйнацією господарських зв'язків і втратою ринків сировини і збуту в рамках СРСР і СЕВ, порушенням проектних технологічних режимів унаслідок застосування непередбачених технологічними проектами і, як правило, більш дешевих, низькоякісних і некондиційних сировини та палива. Хоча, з одного боку, падіння промислового і сільськогосподарського виробництва, уповільнення видобутку і використання природних ресурсів у цілому істотно зменшують негативний вплив на навколишнє середовище, але, з іншого боку, прогресуючий фізичний і моральний знос основних виробничих фондів, повільна заміна застарілих і екологічно шкідливих технологій, скорочення випуску ряду видів природоохоронної техніки й устаткування ускладнює екологічну обстановку. Так, зокрема, у 1994 році в порівнянні з 1993 роком темп зменшення обсягів промислової продукції склав 27,3%, а обсяг викидів шкідливих речовин стаціонарними і пересувними джерелами забруднення в атмосферу скоротився на 16,7%. При цьому споживання електроенергії і свіжої води за той же період впало відповідно на 16,5 і 6% [9].

Аналіз теперішнього становища в сфері охорони навколишнього середовища і раціонального природокористування в Україні переконливо показує неможливість протистояння еколого-економічній кризі за існуючої нормативно-правової бази і механізмів її реалізації. І основним завданням суспільства стає піклування не про добробут і процвітання наступних поколінь, а проблема виживання в наш час, тому що Україна підійшла до межі, коли сили, потенції природи виснажені у боротьбі з усе зростаючим техногенним навантаженням.

І все ж становище не безвихідне. Чимало індустріально розвинутих країн світу пройшли цей шлях і змогли вирішити невідкладні екологічні проблеми вже сьогодні. І зараз важливо вивчити значний досвід передових країн щодо вироблення стратегії і тактики охорони довкілля, здоров'я людини і раціонального природо-використання, ознайомитися з методами їхньої реалізації, і, погоджуючи їх із реаліями кожного періоду соціально-політичного розвитку нашого суспільства, впроваджувати в усіх сферах його діяльності.

Важливими етапами у формуванні природоохоронної стратегії держави є адекватна оцінка існуючого екологічного становища на усіх рівнях — від конкретного підприємства до країни в цілому, формування державної природоохоронної та еколого-природовідтворювальної політики і розробка механізмів здійснення її в усіх сферах життєдіяльності. Це є сферою дос-

лідження нового для нашої країни напрямку у природоохоронній діяльності — екологічного аудитування, що знайшло широке застосування у світовій практиці завдяки досягненню високих екологічних і економічних показників у виробничій діяльності.

Головною відмінністю екологічного аудиту від аудиту фінансової діяльності, що вже знайшов достатньо широке застосування в практичній діяльності, і який поставлено на законодавчу основу, є значне розширення сфери досліджуваних чинників, якісна зміна критеріїв оцінки і принципів проведення аудиторської роботи.

Аудит — це перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів і іншої інформації про фінансово-господарську діяльність суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їхньої звітності, обліку, його повноти і відповідності чинному законодавству та установленим нормативам [7]. Але аудит не є всемогутнім. Він не може дати повну відповідь на поставлене завдання (мету) — дослідження прямого і непрямого впливу на стан навколишнього середовища. І все ж він може стати вагомим складовим аналізом, що проводиться, й результати якого дозволяють сформулювати об'єктивні уявлення про діяльність підприємства. Аудит фінансової діяльності обмежується проблемами, що безпосередньо впливають на об'єктивність перевірки фінансової звітності й орієнтований, в основному, на події в минулому, а суспільство дедалі більше турбує проблема науково обґрунтованого визначення перспектив у майбутньому — близькому і віддаленому.

Дослідження усіх аспектів діяльності конкретного виробника виходить також за межі (кордони) компетенції процедури операційного аудиту — перевірки будь-якої частини процедур і методів функціонування господарської системи [6], так як передбачає аналіз природоохоронної діяльності в комплексі з основною виробничою діяльністю, а також з діяльністю суміжних підприємств — постачальників сировини, матеріалів, енергоресурсів, комплектуючих, споживачів виробленої продукції, переробників відходів і їх сукупний вплив на стан довкілля.

Розширюється також коло питань й при використанні елементів аудиту на відповідність додержання в господарській системі специфічних процедур та правил, які делеговані персоналу керівництвом (адміністрацією) [6]. В сучасних гострих соціально-політичних умовах України, за існування недосконалих ринкових відносин, коли не втратила силу адміністративно-командна система, природоохоронна і природовідтворювальна діяльність повинна досліджуватися на відповідність не тільки існуючому законодавству щодо охорони і збереження природи, її ресурсів, але й нормативно-пра-

вовій базі, що регулює функціонування підприємства в цілому. Необхідно також враховувати світовий досвід еволюції природоохоронної діяльності та тенденції її розвитку.

Таким чином, досліджуючи всі аспекти діяльності конкретного підприємства з метою визначення його прямого і опосередкованого впливу на стан навколишнього середовища, рослинний і тваринний світ та здоров'я людини, екологічний аудит покликаний об'єднати (інтегрувати) та водночас розширити програми і методи вже існуючих видів аудитів: виробничого аудиту, аудиту фінансової діяльності та аудиту на відповідність.

Виходячи з поставлених завдань і особливостей складання програм і методик проведення, можна запропонувати наступне визначення екологічного аудиту: *екологічний аудит — це незалежне дослідження всіх аспектів господарської діяльності підприємства незалежно від форми власності для визначення розміру прямого та опосередкованого впливу на зміни в стані довкілля з метою приведення природоохоронної діяльності згідно з вимогами законодавства та нормативно-правових актів України, оптимізації й раціоналізації використання природних ресурсів, зниження й упорядкування енерговикористання, зменшення відходів, попередження аварійних викидів, скидів та техногенних катастроф.*

Першим етапом здійснення екологічного аудитування підприємств різних галузей господарювання і форм власності є організаційно-методична підготовка. На цьому етапі проводиться:

1. Формування команди екоаудиторів.

2. Вивчення і аналіз екологічного стану регіону.

3. Складання програми робіт.

Основні принципи формування команди екоаудиторів залежать від поставленої мети і знаходяться в компетенції ініціатора проведення екоаудиту. Формування команди екоаудиторів має здійснюватись на основі використання таких загальних принципів:

- 1) принципу підприємництва — проведення екологічного аудиту незалежними аудиторськими фірмами або окремими аудиторами при одержанні сертифікату на проведення екоаудита;

- 2) принципу незалежності — підпорядкування відповідальних осіб за проведення внутрішніх і відомчих екоаудитів безпосередньо вищому керівництву підприємств, компаній або об'єднань;

- 3) принципу професіоналізму — залучення незалежних експертів та фахівців профільних науково-дослідних центрів;

- 4) принципу об'єктивності — включення до команди представників природоохоронних служб або провідних фахівців досліджуваного

підприємства й урахування їхньої думки на усіх стадіях екоаудитування, аж до узгодження тексту висновку. Команда екоаудиторів, сформована з урахуванням перелічених вище принципів, на наш погляд, може бути оптимальною.

Основною метою вивчення екологічного стану регіону є визначення відповідності між характером розвитку і розміщення продуктивних сил і збереженням можливості природної стабілізації стану навколишнього середовища, що виявляється в зміні концентрації біогенів і антропогенних забруднювачів в усіх середовищах – атмосфері, гідросфері і ґрунті. Під терміном «регіон» слід розуміти не тільки поняття адміністративно-територіального поділу, а й територію, на яку в результаті її географічного положення, розповсюджується в тій чи іншій мірі техногенний вплив.

Для аналізу екологічної ситуації в регіоні необхідна наявність наступних вихідних даних і матеріалів:

1) карти регіону з позначкою місця знаходження населених пунктів, підприємств, сільськогосподарських угідь, заповідників, рік, водойм, автомобільних і залізничних доріг, газо- і нафтопроводів, ліній електропередач і описом географічних і кліматичних особливостей з позначкою наявності природних копалин, підземних джерел води, напрямками вітрів, характерів ґрунтів і т. д.;

2) статистичних даних про чисельність населення, стан здоров'я, співвідношення народжуваності та смертності, характер захворювань, дійсні та можливі чинники впливу на здоров'я населення;

3) статистичних даних, фізико-хімічних показників про тип і концентрацію речовин, що забруднюють, в атмосфері, гідросфері і літосфері, про стан рослинного покриву;

4) інформацію про підприємства регіону, а також щодо характеру і величини речовин, що забруднюють, частоту і характер аварійних ситуацій;

5) опис досліджуваного підприємства, що включає характеристику вироблюваної продукції, технологічного процесу, величину і характер викидів, скидів, твердих відходів у робочому й аварійному режимах, частоти та характеру виникнення аварійних і позаштатних ситуацій.

На етапі складання плану робіт зростає вагомість розробки і реалізації організаційних заходів щодо забезпечення ефективного проведення екологічного аудиту. Для цього необхідно заздалегідь визначити і погодити з усіма членами команди терміни проведення екологічного аудиту, намітити графік проведення різноманітних видів досліджень, визначити відповідальних за збір різноманітної інформації.

Завданням виробничої частини екологічного аудиту є дослідження діяльності господарської

системи підприємства у сфері охорони навколишнього середовища і раціонального природокористування з метою оцінки її продуктивності й ефективності.

Добре відомо, що значно вигідніше попередити забруднення, ніж потім рятуватися від нього і від тих наслідків, які воно викликає. За оцінками дослідників, витрати на ліквідацію екологічних наслідків від використання неекологічної технології й устаткування часто-густо можуть перевищувати в 30-35 разів ті витрати, що були б необхідні для розробки екологічно чистої технології і застосування екологічно безпечного устаткування [12]. Тому конче потрібним є визначення ступеня реальної і потенційної небезпечності досліджуваного підприємства на всіх стадіях виробничої діяльності, що включає в себе: виробництво, переробку, зберігання, транспортування небезпечних речовин і промислових відходів; використання і перетворення продукції споживачами; переробку предметів, що вийшли із вжитку й містять небезпечні хімічні речовини.

Основні забруднюючі фактори (чинники) можна розділити на такі групи [8]:

1) фізичні – різноманітні види іонізуючого і не іонізуючого випромінювання, шум, вібрація та інші, що здійснюють на людину механічний, електричний, магнітний, електромагнітний та інший вплив. Вплив фізичних факторів на людину є найменш вивченим, хоча за деякими оцінками, вони займають перше місце за несприятливими наслідками для здоров'я, особливо, для працюючого населення. Третя частина виділених професійних захворювань пов'язана з впливом цих чинників, і ця частка зростає;

2) біологічні – діють на людину через усі компоненти середовища – воду, повітря, ґрунт, продукти харчування на виробництві і у побуті. Великий клас біологічних впливів складають мікроорганізми (бактерії і віруси), що мають найбільше значення в інфекційній та повітряно-краплинній захворюваності. Інша група біологічних чинників, що виникла в результаті мікробіологічного синтезу, включає в себе різноманітні ферменти, вітаміни, антибіотики, амінокислоти і т.ін., які при впливі на людину спроможні викликати алергічні захворювання, зміни імунно-біологічної реактивності організму;

3) хімічні – найбільш поширені і надзвичайно шкідливі чинники для людини, рослин, тварин. До них відносяться різноманітні хімічні елементи, неорганічні й органічні сполуки.

На етапі виробничого екоаудиту планується проведення наступної роботи, а саме: вивчення й оцінка структури, складу і технічного стану основних природоохоронних фондів; виявлення усіх джерел забруднення і їхня забезпеченість очисним устаткуванням; визначення відповідності типу і пропускну здатності очис-

них споруд номенклатурі й обсягу основного виробництва; оцінка прогресивності застосовуваних методів очистки.

Головна мета екоаудиту на відповідність полягає в дослідженні відповідності усіх аспектів господарської діяльності підприємства існуючій нормативно-правовій базі, міжнародним вимогам та зобов'язанням України, а також дослідженні структури й ефективності управління і контролю за природоохоронною діяльністю на підприємстві.

Визначальними критеріями оцінки відповідності виробничої і природоохоронної діяльності чинному законодавству і міжнародним вимогам є урахування передбачених вимог у розробці стратегії і тактики діяльності підприємства і методах її реалізації.

Дієвими критеріями для здійснення аналізу структури й ефективності управління і контролю за природоохоронною діяльністю на рівні підприємства є:

1) раціональність існуючої структури природоохоронної діяльності, котру можна визначити через наявність природоохоронних служб і відділів та ступінь їхньої завантаженості; рівень централізації управління природоохоронною діяльністю; ступінь оперативності керівництва природоохоронною діяльністю з боку фахівців по охороні навколишнього середовища;

2) рівень інформаційної забезпеченості працівників природоохоронних служб, який знаходить прояв в інформованості про зміну асортименту продукції, що виробляється, технологічних процесів, застосовуваних сировини та палива, а також у відомостях про місце знаходження усіх джерел забруднення, їхнє забезпечення очисними пристроями і контрольно-вимірювальною апаратурою;

3) технічна забезпеченість природоохоронних служб сучасними контрольно-вимірювальними приладами, які дозволяють оперативно фіксувати зміни установлених рівнів забруднення;

4) рівень постановки обліково-контрольної роботи, який забезпечується наявністю відповідних первинних документів для регулярного оперативного аналізу і упорядкування звітності, регулярністю і достовірністю заповнення первинних облікових документів, а також наявністю методичних та інструктивних матеріалів, необхідних для правильного ведення обліку і звітності робітниками природоохоронних служб.

Основними напрямками фінансової складової екоаудиту є аналіз усієї фінансової діяльності підприємства, що прямо або побічно впливає на стан довкілля. Розширення кола дослідження від аналізу фінансової звітності в природоохоронній діяльності до аналізу фінансово-економічного стану підприємства викликано неможливістю вирішення екологічних проблем без подолання економічної кризи. До того

ж, показники статистичної і бухгалтерської звітності, що стосуються природоохоронної діяльності як, наприклад, величина природоохоронних основних засобів у загальній кількості основних виробничих засобів або кошти, спрямовані на їхнє утримання, не можуть дати об'єктивної картини ефективності роботи, яка проводиться. Тому вкрай потрібне глибоке дослідження екологічної складової в загальному фінансовому балансі підприємства, тобто величини капітальних і поточних витрат на охорону навколишнього середовища, екологічних платежів і плати за природні ресурси в загальному обсязі платежів, здійснюваних підприємством, а також дослідження впливу фінансово-економічного становища підприємства на виконання екологічних вимог, тобто платоспроможність підприємства в області підтримки й поліпшення стану навколишнього середовища.

Основними документами, що підлягають дослідженню в ході проведення (застосування) екоаудиту, його інструментарію є:

1) «Баланс підприємства» (форма №1, установа Мінфіном України за узгодженням із Мінстатом України для квартальної звітності);

2) «Звіт про поточні витрати на охорону природи, екологічні платежі і плату за природні ресурси» (Форма №1 — екологічні витрати, затверджена Наказом Мінстату України від 23 липня 1993 р. №162);

3) «Розрахунок платежів за забруднення навколишнього природного середовища» (Додаток №1 Методики визначення величини платежів і стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища України, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 13 січня 1992 року №18);

4) «Розрахунок платежів за викиди в атмосферу забруднюючих речовин пересувними джерелами» (Додаток №2 Методики визначення величини платежів і стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища України, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 13 січня 1992 року №18).

Для аналізу фінансово-економічної складової екоаудиту доцільно використання наступних показників:

— розміри і питома вага основних виробничих фондів по охороні навколишнього середовища в загальному обсязі основних виробничих фондів, у статутному фонді й у балансі підприємства;

— величина і частка поточних витрат на охорону природи в загальному обсязі платежів підприємства;

— сумарний обсяг і питома вага платежів за викиди, скидання речовин, що забруднюють, і розміщення відходів у межах установлених лімітів у загальному обсязі платежів;

— кількісний розмір і питома вага платежів за викиди і скидання речовин, що забруднюють навколишнє середовище, і розміщення відходів понад установлених лімітів в загальному обсязі платежів підприємства;

— величина і питома вага платежів за природні ресурси в загальному обсязі платежів;

— величина і питома вага капітальних витрат на реалізацію заходів природоохоронного призначення в загальному обсязі капітальних витрат підприємства;

— наявність і величина фінансування науково-дослідних робіт по розробці і впровадженню заходів щодо зниження енерго- і матеріаломісткості продукції і зниженню техногенного навантаження на навколишнє середовище;

— динаміка зміни перерахованих вище показників стосовно зміни обсягу продукції, що виробляється.

Крім перерахованих вище документів і показників екоаудитор вправі аналізувати додаткові документи фінансової звітності, обліку й іншої інформації про фінансово-господарську діяльність досліджуваного підприємства.

Основними критеріями оцінки показників природоохоронної і виробничої діяльності, зібраних на усіх етапах проведення екоаудитування є:

1) сформована характеристика — аналіз динаміки зміни впливу на стан навколишнього середовища за попередні періоди. Перевага цього чинника полягає в тому, що його досить легко встановити, але об'єктивної картини того, що відбувається, екоаудитор не зможе одержати. Наприклад, поліпшення екологічного стану навколишнього середовища може бути викликано, головним чином, спадом виробництва, а не удосконаленням природоохоронних заходів;

2) порівняльна характеристика. Підприємство, на якому проводиться екоаудит не є, частіше за все, єдиним у своєму роді; існує чимало подібних підприємств у межах об'єднань або за його межами. Тому доцільно проводити порівняння з подібним підприємством або з підприємством — еталоном. Для більш об'єктивного представлення досягнутих результатів у діяльності підприємства, пропонується двохступеневе порівняння отриманих результатів: а) з аналогічними показниками подібних підприємств в Україні; б) з аналогічними показниками подібних підприємств за рубежом.

Порівняння результатів кінцевих підсумків виробничої і природоохоронної діяльності на двох рівнях дозволить реально оцінювати перспективи у випуску конкретного виду продукції або надання послуг у нашій державі і за рубежом, визначити стратегію щодо досягнення намічених цілей і методів їхньої реалізації.

Заключним етапом проведення екологічного аудитування є складання екоаудиторського висновку на підставі аналізу всіх видів свідчень.

Реалізуючи один із головних принципів екологічного аудита — принцип співробітництва, пропонується здійснювати складання висновку в наступній послідовності:

— складання попереднього тексту екоаудиторського висновку, заснованого на отриманих результатах і фахових висновках членів команди екоаудиторів та залучених інших експертів і консультантів;

— узгодження попереднього тексту екоаудиторського висновку з керівництвом і провідними фахівцями досліджуваного підприємства для одержання їхніх коментарів щодо процедури проведення екоаудита, зафіксованих недоліків і упущень. Це дозволить зробити підсумковий висновок більш об'єктивним; він реальніше відбиватиме дійсну ситуацію, тому що вирішення екологічних проблем сприяє досягненню економічної стабілізації підприємства. У цьому, в першу чергу, зацікавлений керівний і виробничий персонал;

— складання остаточного тексту екоаудиторського висновку. На цьому етапі попередній текст висновку може підлягати коригуванню або доповненням, що враховують думки керівництва підприємства. Залежно від ступеня співробітництва адміністрації підприємства з командою екоаудиторів, що проявляється в оперативному наданні необхідних документів, і можливості проведення особистих спостережень, опитувань та дослідження фактичного стану природоохоронної діяльності, може бути складено екоаудиторський висновок таких видів:

а) позитивний висновок — надається в тому випадку, коли для перевірки була надана вся необхідна інформація, достовірність якої не викликала сумніву і дозволила з максимальним ступенем об'єктивності оцінити стан природоохоронної діяльності на підприємстві;

б) умовний висновок — позитивний висновок надається в тому випадку, коли на підставі наданих документів і результатів опитувань та спостережень можливо об'єктивно оцінити природоохоронну діяльність підприємства, але існують хиби або недоліки, що стосуються тих або інших аспектів природоохоронної роботи, які, в остаточному підсумку, не впливають на загальну оцінку;

в) негативний висновок надається в тому випадку, коли екоаудитор на підставі наданої документації і результатів особистих спостережень і опитувань робить висновок про невідповідність природоохоронної діяльності підприємства чинному законодавству і нормативним актам, про відсутність або низький технічний стан природоохоронної техніки, відсутність фінансування охорони довкілля або про витрати коштів не за призначенням;

г) відмова від видачі висновку може бути в тому випадку, коли екоаудитору не було нада-

но необхідну документацію, була обмежена можливість проведення особистих спостережень, контролю й опитування, які дозволяють об'єктивно оцінити фактичний стан природоохоронної діяльності на підприємстві.

Остаточний текст висновку екоаудитора має містити:

- висновки про відповідність природоохоронної і виробничої діяльності чинному законодавству і нормативно-правовим актам;

- висновок про стан фінансово-економічної звітності, обліку, своєчасності і величини поточних екологічних платежів, про цілеспрямованість використання капітальних коштів, виділених на охорону навколишнього середовища;

- оцінку реального впливу підприємства на стан навколишнього середовища і здоров'я виробничого персоналу, на екологічний стан у регіоні; висновки про наявність і величину викидів (скидів) забруднюючих речовин, виробництво яких обмежено або заборонено міжнародними зобов'язаннями України;

- результати аналізу і динаміки темпів виробництва продукції і кількості викидів і скидань токсичних речовин, що забруднюють, споживання енергетичних і матеріальних ресурсів;

- результати порівняльного аналізу основних показників природоохоронної і виробничої діяльності досліджуваного підприємства з аналогічними показниками подібних підприємств України і зарубіжних держав;

- оцінку потенційної небезпеки досліджуваного підприємства при виникненні аварійної ситуації, а також наявність і ефективність розробленого плану робіт з ліквідації осередків аварії та необхідних матеріально-технічних засобів;

- висновок про фахову компетенцію робітників природоохоронних служб підприємства, про їхню забезпеченість сучасними технічними засобами контролю за дотриманням допустимих рівнів забруднення;

- висновок про інформованість керівного і виробничого персоналу про величину і характер забруднення навколишнього середовища їхнім підприємством, наявність матеріального і морального стимулювання за зниження допустимих рівнів забруднення, за реалізацію пропозицій щодо зниження енерго- та матеріаломісткості продукції, що виробляється.

У процесі екоаудитування виявлення і покарання винних є далеко не головною метою. Набагато важливішим для керівництва компаній і підприємств є виявлення «вузьких» місць у всіх сферах діяльності об'єкту, які тією або іншою мірою спричиняють негативний вплив на навколишнє природне середовище, довкілля в цілому. Проведення об'єктивного дослідження неможливе без тісного співробітництва з адміністрацією та виробничим персоналом підприємства. Іншими словами, необхідним є перетво-

рення кожного суб'єкта господарської діяльності з підконтрольного у повноправного партнера, думка й аргументація якого враховується на всіх етапах проведення екологічного аудита.

Екологічний аудит передуватиме ситуації, коли екологічні проблеми є головним боєм лише керівництва підприємства, яке на свій страх і ризик змушене приховувати негативні наслідки своєї виробничої діяльності до тієї межі, за якою приховання цих наслідків вже стане практично неможливим, а усунення може потягнути за собою судові розбирання та економічні санкції.

Природоохоронна інформація є лише підставою, вихідною базою для ухвалення рішення про проведення необхідних природоохоронних заходів. А розв'язання конкретної екологічної проблеми може здійснюватися різноманітними, часто неординарними і альтернативними методами. Отже, при понесенні фіксованих витрат на інформаційне забезпечення, витрати на природоохоронні заходи, і, відповідно, розмір досягнутого ефекту можуть змінюватися в декілька разів. Тому доцільно розглядати ефективність екологічного аудита як потенційний ресурс, що сприяє не тільки вирішенню конкретних природоохоронних задач, але й подоланню глибокої, і, на жаль, затяжної еколого-економічної кризи.

Остаточний підсумковий текст екоаудиторського висновку передається ініціатору проведення дослідження з метою врахування його результатів і висновків у своїй діяльності. У ролі зацікавлених організацій можуть виступати, поряд із республіканськими, регіональними природоохоронними службами, ще й:

- регіональні і республіканські органи Фонду державного майна України при проведенні експертної оцінки вартості цілісного майнового комплексу під час приватизації. При здійсненні приватизації підприємств шляхом викупу, продажу на аукціоні або за конкурсом інвестиційних зобов'язань чи при створенні акціонерного товариства перед новим власником або робітничим колективом постає не проста проблема подолання важкої екологічної ситуації, яка накопичувалася і загострювалася весь попередній період існування підприємства. Ігнорування цього факту при визначенні вартості підприємства може призвести до ще більшого ускладнення екологічного становища і дестабілізації економічного розвитку підприємств;

- комерційні й акціонерні банки при врахуванні екологічної складової ризику в процесі інвестування коштів у конкретне підприємство чи кредитування конкретних проектів. Західним банкам уже зрозуміло, що екологічні проблеми є актуальними не тільки для забезпечення соціального прогресу в цілому, але і для розвитку банківського бізнесу. Фінансовий ризик,

тісно пов'язаний із ризиком екологічним, може виникнути в результаті значних аварій і забруднення з причини неврахування екологічних вимог. Притягнення інвестора до адміністративної, фінансової, цивільної або ж навіть кримінальної відповідальності, збільшення часу реалізації проекту чи його подорожчання, можливе банкрутство підприємства — усі ці події є вкрай не бажаними для фінансових установ. Адже такі дії пов'язані з затримкою платежів, падінням курсу акцій компанії, що кредитується, збільшенням терміну або обсягу кредитуємих засобів на реалізацію проекту, неповерненням кредиту інвестору при банкрутстві, а також знецінюванням застави, найважливішою складовою якої є вартість земельної ділянки. (Земельні угіддя значно знецінюються, якщо виявиться їх забрудненість, і банки — кредитори можуть залишитися без гарантій кредиту.) До того ж, якщо банк фінансує екологічно небезпечні проекти, його репутація і престиж можуть дуже постраждати;

— підприємці екологічної орієнтації — ініціативної діяльності об'єктів підприємництва, спрямованої на одержання прибутку і здійсненої з метою поліпшення екологічної ситуації. Зарубіжний досвід у цьому випадку показує, що за допомогою екологічних фірм більшість підприємств вирішили проблеми утилізації, пе-

ретворивши відходи в сировину для інших галузей, знайшли ефективніші методи їхньої очистки та переробки. Щорічно екологічними фірмами надається послуг на 200-230 млрд. дол. І цей показник має стійку тенденцію до зростання на 6-30% щорічно, в залежності від видів наданих послуг [11];

— страхові компанії — при укладенні договорів страхування екологічного ризику і відповідальності виробника і споживача прагнуть визначити екологічну надійність підприємства і величину потенційно можливого ризику виникнення аварійних ситуацій.

Екологічний аудит має стати невід'ємним елементом системи управління підприємницькою діяльністю на всіх рівнях організаційної структури, на всіх етапах виробничої діяльності, що дозволить досягнути стійкого економічного становища, вирішуючи начебто несумісні, діаметрально протилежні на перший погляд, проблеми — одержання чималих економічних вигод при відповідному зменшенні техногенного навантаження не лише на навколишнє природне середовище, а й у цілому на сучасний цивілізаційний процес у національному і міжнародному масштабах світового співтовариства, народи якого переживають далеко не кращі часи, завершуючи друге тисячоліття свого існування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Доклад рабочего совещания о взаимосвязи между процессами приватизации и окружающей средой /Материалы совещания, — 23-24 января 1995г. — Женева, Швейцария.
2. Экологические аспекты приватизации в период экономических преобразований: польский опыт /Материалы конференции, — 13-15 марта 1995 г. — Старе Яблоньки, Польша.
3. Экономические основы экологии /В.В.Глухов, Т.В.Лисочкина, Т.П.Некрасова, — СПб: Специальная литература, 1995. — 280 с.
4. Правові аспекти приватизації в Україні: У 2-х т. /За заг. ред. Ю.І.Еханурова. — К.: Юрид. вид-во «Руська Правда», — 1996.
5. Закон Украины «О приватизации имущества государственных предприятий» от 4 марта 1992 г. //Ведомости Верховного Совета Украины. — 1992. — №24. — Ст.348.
6. Аренс З.А., Лоббек Дж.К. Аудит: Пер. с англ. — М.: Финансы и статистика, 1995. — 560 с.
7. Закон Украины «Об аудиторской деятельности» от 22 апреля 1993 г. // Ведомости Верховного Совета Украины. — 1993. — №23. — Ст.243.
8. Рамаг Ф. Основы прикладной экологии. — Л.: Гидрометеиздат, 1981.
9. Статистичний щорічник України за 1995 рік. — К., 1996.
10. Статистичний щорічник України за 1996 рік. — К., 1997.
11. Kischner E. A new world for environmental services // Chemical Week. — 1994. — 154, №2. — P.28-31.
12. Environmental Assessment Sourcebook, V.1-3. — World Bank technical paper # 139. — Washington, D.C. — 1991.